

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.23>

Б. М. Поляков

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

Р. Б. Поляков

доктор філософії в галузі права,
молодший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ: РУЙНУВАННЯ МІФІВ

Зовсім нещодавно судова практика виробила нову категорію недійсних правочинів – «фraudаторні правочини», які мають спільну основу з інститутом визнання правочинів недійсними та спростування майнових дій, учинених на шкоду боржника чи кредиторів, закріпленим у ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства. Застосування нової категорії недійсних правочинів викликає певні складнощі в їх розумінні.

Метою статті є виявлення суті, особливостей та основи fraudаторних правочинів як категорії, яку виробила судова практика, та обґрунтування необхідності внесення змін до законодавства стосовно цієї проблематики.

У статті наголошено, що в основі «фraudаторного правочину», який виробила судова практика, лежить недобросовісна поведінка боржника, котрий за допомогою цього правочину позбувається свого майна з метою невиконання повністю або частково грошового зобов'язання перед третьою особою.

Зауважено, що кваліфікуючі ознаки «фraudаторного» (недобросовісного) правочину демонструють те, що він нагадує форми судового захисту, які мали місце в конкурсному процесі Давнього Риму: *actio Pauliana*, *fraudatorium interdictum* та *actio in factum*. Такі «поворотні позови» були продуктом саме конкурсного процесу, який має на меті задоволення конкуруючих між собою грошових вимог кредиторів за рахунок майна боржника.

Аргументовано, що шахрайські дії боржника щодо виведення свого майна мають відбуватися в період, коли боржник був у стані неоплатності (перевищення боргів над активами), або ж такі дії призводять до появи цього стану у боржника. В основі «фraudаторного» правочину лежить недобросовісна поведінка боржника, тобто, щоб визнати правочин fraudаторним, необхідно встановити вину боржника у формі прямого умислу завдати шкоду кредиторам шляхом виведення майна із власного володіння. Інакше це може відігравати лише негативну роль у стабільності цивільного обороту.

Обґрунтовується, що, оскільки майно боржника є спільним, то кредитор, який заявив свої вимоги у справу про банкрутство, як член спільноти кредиторів має безпосередній стосунок до майна боржника. З огляду на зазначене закон не випадково наділяє його правом на оспорування правочинів або майнових дій боржника (ч. 1 ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства). Кредитори в конкурсному провадженні стосовно конкурсної маси виступають від імені боржника та фактично представляють його інтереси, причому обсяг майнових вимог збігається з обсягом майнових прав боржника.

Доводиться, що право третьої особи на оспорування «фraudаторного» (недобросовісного) правочину повинно бути чітко регламентовано в законі. У протилежному випадку кожен кредитор боржника може оспарювати будь-який його правочин незалежно від дати вчинення.

Обґрунтовується, що встановлення неплатоспроможності або її загрози у боржника – це прерогатива виключно господарського суду, який розглядає справу про банкрутство (ст. ст. 1, 8, ч. 1 ст. 39, п. 11 ч. 1 ст. 90 Кодексу України з процедур банкрутства). Суд ні в цивільному, ні в адміністративному, ні в господарському позовному провадженні не наділений правом установлювати факт неплатоспроможності фізичної чи юридичної особи.

Зауважено, що подання позову про визнання «франдаторного» (недобросовісного) правочину недійсним означає, що має місце конкуренція грошових вимог між потерпілою особою та іншим кредитором. Тобто два кредитори (позивач та співвідповідач) конкурують між собою. Кожен із них вважає свої вимоги більш пріоритетними.

Аргументовано, що якщо кредитор вважає, що має місце неплатоспроможність боржника внаслідок його недобросовісної поведінки, то такий кредитор повинен ініціювати процедуру банкрутства, а не намагатися переслідувати боржника індивідуально з метою задоволення винятково своїх вимог за рахунок предмета «франдаторного» (недобросовісного) правочину. У період неплатоспроможності боржника потерпілий кредитор вже починає втручатися у права інших кредиторів.

Звернено увагу на те, що якщо суд у позовному провадженні визнає «франдаторний» (недобросовісний) правочин недійсним, який призвів до неплатоспроможності боржника та неможливості виконання грошового зобов'язання перед потерпілою особою, то боржник у силу приписів ч. 6 ст. 34 Кодексу України з процедур банкрутства повинен ініціювати власне банкрутство.

Для усунення проблем, пов'язаних із застосуванням «франдаторного» (недобросовісного) правочину, пропонується внести зміни до законодавства та встановити порядок розгляду судом справ, пов'язаних із недобросовісною чи нерозумною поведінкою осіб щодо ухилення від виконання грошових зобов'язань.

Ключові слова: боржник, банкрутство, вимога, грошове зобов'язання, євроінтеграція, конкурсний процес, кредитор, майно, недобросовісна поведінка, неплатоспроможність.

Постановка проблеми. З моменту виникнення в Україні законодавства про банкрутство його застосування відбувалося з використанням правових конструкцій інших галузей законодавства. За декілька десятиліть законодавство про банкрутство значно змінилося, воно увібрало в себе норми з інших законодавчих актів, а також виробило властиві собі положення, які відповідають суті та задачам банкрутства.

Згодом такі положення законодавець став використовувати в інших законодавчих актах. До таких положень потрібно віднести, зокрема, підготовче засідання суду та встановлення касаційних «фільтрів» на оскарження судових актів.

Зовсім нещодавно судова практика виробила нову категорію недійсних правочинів – «франдаторні правочини», які мають спільну основу з інститутом визнання недійсними правочинів та спростування майнових дій, учинених на шкоду боржника чи кредиторів, який закріплено у ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КзПБ) [1]. Застосування нової категорії недійсних правочинів викликає певні складнощі у їх розумінні. Незважаючи на те, що їх виникнення було обумовлено масовим зловживанням боржниками своїми правами, необхідно провести наукове дослідження та

виробити критерії розмежування законних правочинів та неправомірних, що дасть змогу внести певні зміни до цивільного законодавства.

Всі ці зусилля сприятимуть євроінтеграції України.

Проблематика правової конструкції франдаторних правочинів, у тому числі у процедурі банкрутства (неплатоспроможності), була в центрі уваги наукових досліджень таких вчених, як О. Беяневич, А. Бутирський, І. Бутирська, Л. Грабован, В. Крат, П. Пригуза та інших. Водночас питання франдаторних правочинів є багатограними та викликають складнощі у правозастосуванні, що обумовлює проведення відповідних досліджень.

Метою статті є виявлення суті, особливостей та основи франдаторних правочинів як категорії, яку виробила судова практика; висвітлення їхньої подібності та відмінності з інститутом визнання недійсними правочинів і спростування майнових дій, учинених на шкоду боржника чи кредиторів, який закріплено у ст. 42 КзПБ; обґрунтування необхідності внесення змін до законодавства стосовно цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Для початку наведемо стислий переказ однієї історії, яку описав у своїй праці видатний німецький нау-

ковець – фахівець з питань банкрутства XVIII століття Августин Лейзер. Ця історія мала місце в Саксонії, тогочасній німецькій державі.

Так ось, одна заможна людина подарувала курфюрсту (*прим.*, – титул тогочасного правителя Саксонії) поле (земельну ділянку) зі збереженням права володіння та користування ним. За деякий час дарувальник витратив усі свої статки, збіднів та обрісся боргами... Його кредиторам нічого не залишалось, як ініціювати щодо нього конкурсне провадження.

Дарувальник від безвиході звернувся до курфюрста із проханням скасувати акт дарування, щоб кредитори змогли задовольнити свої вимоги за рахунок цього земельного поля. Курфюрст дуже розхвилювався, однак, не бажаючи діяти необачно, доручив двом дуже поважним юристам висловитися стосовно цієї ситуації. Через певний час роздумів юристи порадили курфюрсту скасувати дарування. Свою позицію вони обґрунтували, по-перше, подальшою бідністю дарувальника, а по-друге, на їхнє переконання, дарування майна діяло на шкоду кредиторам.

Однак курфюрст, не погоджуючись із цим, доручив вирішення зазначеного питання двом іншим, не менш поважним, юристам. Вони ж, навпаки, вважали, що юристи, які таке порадили, занадто широко підійшли до тлумачення закону, а отже, дарування не може бути анульовано через стороннє право третіх осіб.

Тоді обнадіяний курфюрст звернувся до третьої групи юристів, які, як виявилось, пішли «ще далі» у тлумаченні закону, вважаючи, що дарування може бути анульовано лише в тому випадку, якщо з боку боржника мало місце шахрайство. Проте на час дарування боржник перебував у гарному фінансовому стані та не був перевантажений боргами [2, с. 578–582].

Із наведеної історії можна резюмувати, що питання спростування правочинів, учинених боржником перед його неплатоспроможністю, було дуже складним для юристів Нового часу. З іншого боку, в цих ситуаціях не можна було обійтися без теоретичних знань конкурсного процесу, щоб кваліфікувати дії боржника щодо відчуження його майна. Ця історія чимось нагадує нам сучасну дискусію щодо фраздаторних правочинів, яка невпинно та жваво точиться в сучасному науковому та суддівському колах нашої країни.

Тепер все по порядку.

Отже, останніми роками судова практика виробила ще один вид недійсного правочину –

«фраздаторний». Його суть та кваліфікуючі риси одразу стали предметом наукових досліджень.

В основі такого правочину лежить недобросовісна поведінка боржника, який за допомогою цього правочину позбувається свого майна з метою невиконання повністю або частково грошового зобов'язання перед третьою особою.

В. Крат ще у 2017 році писав про можливість оспорування договору, укладеного з метою недопущення звернення стягнення на майно боржника. Автор обґрунтовував свою позицію наявністю численних прикладів у судовій практиці, коли кредитор оспорує певний договір боржника, щоб мати можливість звернути стягнення на те чи інше майно, причому такі ситуації не стосуються сфери банкрутства або виконавчого провадження [3, с. 95].

Деякі науковці впевнені, що «фраздаторний» правочин відрізняється від фіктивного, удаваного, а також підозрілого (за ст. 42 КзПБ) правочинів. Правовою базою такого «фраздаторного» правочину є ст.ст. 3, 13, 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), які стосуються недобросовісної або нерозумної поведінки боржника як сторони правочину [4, с. 432–433].

Отже, в сучасному вітчизняному розумінні «фраздаторним» за своє суттю є недобросовісний або нерозумний правочин. Про недобросовісність чітко говорить його назва, яка є своєрідним «ребрендингом» зазначених правочинів, що швидше за все здійснюється з метою привернення уваги юристів. Але щодо його «нерозумності» маємо певні застереження. Річ у тім, що «фраздаторний» правочин якраз дуже «розумний» для боржника, більше того, сама по собі така кваліфікуюча ознака, як «нерозумність» правочину, притаманна не лише «фраздаторному», а й збитковому чи преференційному правочину. Отже, «фраздаторний» правочин має дещо інші суть та складову, про що йтиметься далі.

До речі, у ст. 1 КзПБ законодавець якраз і провів диференціацію неправомірних правочинів на такі: недобросовісні, нерозумні, вчинені на шкоду боржника та кредиторів за ст. 42 цього Кодексу, а також фраздаторні.

Хоча законодавець у цій нормі прямо не надав визначення фраздаторного правочину, але шляхом виключення із наведеної диференціації можливо стверджувати, що це якийсь невідомий сучасному вітчизняному законодавству феномен.

Тому для цілей цього дослідження ми застосовуватимемо термін «фраздаторний» у лап-

ках, супроводжуючи його уточнювальним означенням «недобросовісний» у дужках.

Відома в Україні науковець із питань банкрутства – суддя Л. Грабован – провела дослідження щодо кваліфікуючих ознак «франдаторного» (недобросовісного) правочину, які виробили судова практика та науковці. До таких ознак, на її думку, належать: неправомірне поведінка, у тому числі зловживання правом (у формі дії чи бездіяльності) боржника; порушення прав та інтересів потерпілої особи; наявність шкоди у потерпілої особи унаслідок вчинення спірного правочину; час вчинення спірного правочину та наявність у цей період невиконаних зобов'язань у боржника перед потерпілою особою; відсутність у спірного правочину ознак недійсності за іншими підставами, передбаченими ЦК України та Кодексом України з процедур банкрутства [5].

Якщо розглянути зазначені кваліфікуючі ознаки «франдаторного» (недобросовісного) правочину, то він, безсумнівно, нагадує форми судового захисту, які мали місце в конкурсному процесі Давнього Риму: *actio Pauliana*, *fraudatorium interdictum* та *actio in factum*. Такі «поворотні позови» були продуктом саме конкурсного процесу, який має на меті задоволення конкуруючих між собою грошових вимог кредиторів за рахунок майна боржника. *Actio Pauliana* та *fraudatorium interdictum* стосувалися якраз шахрайських дій боржника, які були направлені на виведення майна з майнового комплексу з метою уникнення сплати за боргами кредиторів.

Відповідні правові конструкції *interdictum fraudatorium* та *actio Pauliana* відрізнялися між собою лише процесуально та «... мали місце тоді, коли боржник навмисно відчужив майно третій особі на явну шкоду кредиторам, а ця особа знала або мала знати про недобросовісні дії боржника. Умовами для застосування *interdictum fraudatorium* та *actio Pauliana* були:

- недобросовісний намір боржника (*fraudationis causa*);
- наявність платного відчуження;
- реальне завдання збитків кредиторам;
- наявність недобросовісного набувача (*consciis fraudis*);
- дотримання процесуальних строків (один рік із моменту вчинення таких дій).

За наведених умов недобросовісний набувач ніс доволі серйозну відповідальність» [6, с. 29–30].

Необхідно зазначити, що шахрайські дії боржника щодо виведення свого майна мають відбува-

тися в період, коли боржник був у стані неоплатності (перевищення боргів над активами), або ж ці дії призводять до появи такого стану в боржника. У конкурсному процесі також є *actio in factum*, за яким спростовують усі майнові дії боржника, вчинені ним на шкоду собі та кредиторам.

На перший погляд, вони дуже схожі. Але виникає резонне запитання: а яка ж різниця між ними?

Різниця є. Перш за все *interdictum fraudatorium* та *actio Pauliana* мають кримінальний характер або кримінальну складову. Тобто дії боржника мають злісну форму вини та високий ступінь суспільної небезпеки, що проявляється у значній сумі виведеного з-під дій вимог кредиторів майна боржника. І, як наслідок, *interdictum fraudatorium* та *actio Pauliana* передбачають кримінальну відповідальність та можуть охоплювати більш «далекі» «підозрілі» періоди діяльності боржника, які підпадають під призму спростування майнових дій боржника, ніж у *actio in factum*.

Actio in factum також мав місце в конкурсному процесі, але застосовувався у випадку неможливості або складності в доведенні факту недобросовісної поведінки боржника. Це, умовно кажучи, *interdictum fraudatorium* та *actio Pauliana*, але в її «полегшеному» стані, зокрема в іншій формі вини. І тому в цього процесу більш «короткий» «підозрілий» період для спростування майнових дій боржника, що пояснюється необхідністю збереження стабільності товарообороту.

Іншими словами, *actio in factum* мало місце у випадку, коли недобросовісність дій боржника була сумнівною та застосовувалася через відсутність добросовісності набувача або її спірність.

Тому саме *actio in factum*, а не *interdictum fraudatorium* та *actio Pauliana* потрібно вважати прообразом правової конструкції визнання правочинів недійсними та спростування майнових дій, яка закріплена у ст. 42 КзПБ [6, с. 32].

До речі, конкурсний процес у його класичному розумінні був «змішаний», тобто, говорячи сучасною мовою, мав елементи кримінального та господарсько-процесуального характеру.

На жаль, в Україні він історично склався лише у формі господарського процесу.

Хоча в таких європейських країнах, як Німеччина чи Англія, до сьогодні зберігається дуалізм процесів.

До прикладу, в Англії «франдаторні» (недобросовісні) правочини є кримінально караним

діянням, що стає чітко зрозуміло з аналізу ст. 207 Insolvency Act 1986 (далі – Акт неспроможності) [7]. Причому санкція відповідно до положень Додатка 10 до Акта неспроможності (*orig.*, – SCHEDULE 10) – до 2-х років позбавлення волі.

Тепер повернемося до «франдаторних» (недобросовісних) правочинів в Україні. Ми бачимо, що судова практика та науковці використовують ті ж самі елементи правової конструкції, як *interdictum fraudatorium*, *actio Pauliana* та інколи *actio in factum*, тому вважають такі дії боржника недобросовісними або нерозумними, що відповідає, на їхню думку, положенням, як зазначалося вище, ст.ст. 3, 13, 16 ЦК України.

Як приклад цього необхідно навести ситуацію, що висвітлена в постанові Верховного Суду від 19 березня 2025 року у справі № 753/12145/22.

У цій справі боржник у період наявності в нього зобов'язань позики (строк виконання яких ще не настав) подарував свою квартиру синові.

Верховний Суд дійшов висновку, що оспорюваний договір дарування є франдаторним, тобто вчиненим на шкоду кредитуру.

На думку Верховного Суду, до обставин, які дозволяють кваліфікувати оспорюваний договір як франдаторний, належать:

- момент вчинення договору (28 липня 2014 року, тобто менше ніж за рік до закінчення строку на повернення боргу за одним із договорів позики та два роки – за іншим);
- сторони договору (відповідач-1 подарував квартиру своєму синові – відповідачу-2);
- безоплатність договору;
- внаслідок вчинення договору відбувається, зокрема, унеможливлення звернення стягнення на майно боржника, що порушує майнові інтереси кредитуру (п. 47 Постанови) [8]. На наш погляд, такий підхід Верховного Суду неможливо вважати вдалим.

Такий висновок, на нашу думку, міг би мати місце, коли б щодо боржника було відкрито справу про неплатоспроможність, причому за умови, якщо договір дарування був укладений протягом трьох років до відкриття справи про неплатоспроможність. У цій ситуації боржник взагалі не був неплатоспроможним. Сам предмет договору дарування не був обтяжений заставою чи будь-якими іншими зобов'язаннями. Тобто жодних обмежень щодо відчуження спірного майна на час вчинення правочину не

існувало. Сам факт вчинення боржником спірного правочину в період існування зобов'язання, строк виконання якого ще не настав, не свідчить про недобросовісність боржника та, відповідно, не робить автоматично цей правочин «франдаторним» (недобросовісним). Суд узагалі не дав оцінки можливості задоволення боржником вимог кредиторів за рахунок інших джерел.

Більше того, як ми розуміємо, в основі «франдаторного» правочину лежить **недобросовісна** поведінка боржника, тобто для встановлення «франдаторності» правочину необхідно встановити вину боржника у формі прямого умислу завдати шкоду кредиторам шляхом виведення майна із власного володіння. Без цього елемента неможливо говорити про недобросовісність, адже, максимум, матиме місце саме нерозумний чи збитковий правочин. І це все, не говорячи про обізнаність контрагентів боржника щодо його намірів. Саме це й маєтися на увазі під *actio Pauliana*, чи не так?

На жаль, визнання правочину «франдаторним» без встановлення судом вини боржника у формі прямого умислу може відіграти лише негативну роль у стабільності цивільного обороту. Тепер можна буде оспорити будь-який правочин із відчуження боржником свого майна, якщо на момент вчинення правочину в боржника було грошове зобов'язання перед будь-яким кредитором.

До того ж, як убачається з наведеного судового рішення, «франдаторний» правочин був учинений понад 10 років з моменту ухвалення Верховним Судом постанови. Тобто наразі Верховний Суд дозволяє у звичайному цивільному обороті застосовувати один із найбільш «вагомих» інструментів конкурсного процесу фактично без-яких «свідомих» часових меж... Для прикладу, у ст. 42 КзПБ період «недовіри» становить 3 роки з моменту відкриття провадження у справі, причому навіть такий, у понад ніж утричі менший, часовий проміжок викликав чималу полеміку свого часу, адже навіть судова палата для розгляду справ про банкрутство Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду в п. 111 своєї постанови від 2 червня 2021 року у справі № 904/7905/16 зазначила про можливість застосування повноцінного трирічного строку лише у випадках, коли провадження у справі про банкрутство було відкрито після 22 жовтня 2022 року [9].

Таким чином, ураховуючи продемонстрований підхід вищої судової установи, відтепер до

придбання квартири або ж автомобіля потрібно підходити з готовністю через 5 або й 10 років – а раптом перед тобою вигулькне «козак», який, махаючи над головою – неначе шаблею – постановою Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду, вимагатиме повернути йому майно, вибуте внаслідок «франдаторного» (недобросовісного) правочину. Як про додатковий заспокійливий засіб рекомендовано забути про існування ст. 1 Першого протоколу до Конвенції з прав людини і основоположних свобод [10].

І тут необхідно зазначити щодо права оспорювати особою, яка має грошові вимоги, будь-які правочини стосовно майна боржника у період його неплатоспроможності та за відсутності відкритої справи про банкрутство.

У процедурі банкрутства діє публічний конкурс кредиторів, за яким має місце конкуренція вимог відповідно до їхніх привілеїв та пріоритету. В основі цього конкурсного провадження, чи процедури банкрутства лежить такий основоположний, чи ключовий принцип, як всеспільність.

Цей принцип сформулював геніальний юрист, науковець, суддя, який жив у XVII столітті, – іспанець Сальгадо де Самоза.

За цим принципом під час відкриття справи про банкрутство, незважаючи на те, хто ініціатор, боржник відступає на користь кредиторів під нагляд та контроль суду все своє майно (майновий комплекс). Передане майно включає: речі (рухомі та нерухомі), права, обов'язки, інтереси. Цей майновий комплекс включає наявне майно, майно, яке може виникати в майбутньому, а також майно, яке вибуло в боржника за будь-який період.

Принцип всеспільності – це правовий зв'язок, що охоплює боржника, його майно, кредиторів та судові провадження. Унаслідок цього правового зв'язку має місце спільне майно, спільний боржник, спільність кредиторів, спільне судові провадження. Керує конкурсним провадженням суд за допомогою свого помічника – арбітражного керуючого.

Спільне судові провадження є комплексним, яке охоплює безліч проваджень, направлених на вирішення головного завдання – максимально можливого задоволення заявлених вимог кредиторів за рахунок майна боржника. Тому процедура банкрутства притягує до себе всі інші провадження, які стосуються майна боржника. Ось тут якраз проявляється принцип концентрації, який по суті є елементом принципу всеспільності [11, с. 204].

Щодо спільного майна – «communio bonorum», то стосовно нього видатний науковець – фахівець із питань банкрутства XVII–XVIII століть J. Brunneman – писав «... Hac communio bonorum non inducit equalitatem juris creditorum circa bona debitoris, cum cuique prelationis privilegium falvum maneat; sed dicitur communio, quod nemini, invito altero, ex bonis concursui subjectis, solutio fieri possit, omnes commune jus habeant, donec super prioritate lata fuerit sententia» (Cap. 1 § IIX p. 19) [12, с. 19] («... Це спільне володіння майном не призводить до рівності прав кредиторів щодо активів боржника, оскільки право пріоритету кожної особи залишається незмінним; але воно називається спільним, оскільки без згоди іншої сторони ніхто не може отримати виплату з активів, що належать до спільного майна, оскільки всі вони мають спільне право до прийняття рішення про пріоритет» (глава 1 § VIII с. 19).

Оскільки майно боржника є спільним, то кредитор, який заявив свої вимоги у справу про банкрутство, як член спільноти кредиторів має безпосередній стосунок до майна боржника. Тому не випадково закон наділяє його правом на оспорювання правочинів або майнових дій боржника (ч. 1 ст. 42 КзПБ).

А. Лейзер зазначав: «... Dennoch aber und dieweil die Gläubiger bei end stehendem Concurs bloß an des Schuldner Stelle treten, und eigentlich dessen Person repräsentieren, folglich nur so viel, als solcher Schuldender selbst prätendieren können, fordern mögen...» [2, с. 569] «... Проте, оскільки кредитори в разі конкурсу просто займають місце боржника і, по суті, представляють його особу, вони можуть вимагати лише стільки, скільки міг би вимагати сам боржник...».

Із цієї фрази можна дійти висновку, що кредитори в конкурсному провадженні стосовно конкурсної маси виступають від імені боржника та фактично представляють його інтереси. При цьому обсяг майнових вимог збігається з обсягом майнових прав боржника.

Ось так це працює у процедурі банкрутства.

А як же це питання врегульовано щодо «франдаторних» (недобросовісних) правочинів за відсутності відкритої справи про банкрутство боржника?

Чи надає законодавець право потерпілій третій особі на оспорювання недобросовісного правочину?

Прямої відповіді на це законодавець не дає. Є певне загальне право, регламентоване ч. 3 ст. 215 ЦК України, відповідно до якого заін-

тересована особа може заперечувати щодо дійсності правочину стосовно підстав, установлених законом. У таких випадках правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

Однак, щоб там не було, таке право заінтересованій особі повинен надавати закон. Інакше кожен кредитор боржника може оспорювати будь-який його правочин незалежно від дати вчинення. Тому правочин, учинений боржником з метою виведення майна та невиконання грошового зобов'язання перед третьою особою, не може бути оскаржений цією особою у зв'язку з відсутністю на це відповідного права в законі.

Візьмемо до прикладу Францію. У цій державі все те, що напрацьовано судовою практикою вітчизняного Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду, встановлено у Code civil (далі – ЦК Франції) [13].

Стаття 1341-2 ЦК Франції надає кредиторів право оскаржувати правочин боржника, якщо він був учинений з метою завдати йому шкоди і друга сторона була обізнана про шахрайство контрагента.

Отже, як бачимо, в Україні судова практика встановлює нове, якісне регулювання цивільних правовідносин, адже право кредитора оскаржувати правочини боржника на підставі їх фраздаторності не має ні законодавчого закріплення, ні прямого нормативного регулювання, на відміну від тієї ж Франції.

І попри те, що мета такого розширеного тлумачення норм цивільного законодавства є, безумовно, правильною та, певно, шляхетною, воно в жодному разі не може замінити собою повноцінного нормативного регулювання, яке законодавцю, напевно, необхідно передбачити.

Одним із аргументів щодо наявності права на оспорювання «фраздаторного» (недобросовісного) правочину в Україні є те, що в результаті його вчинення боржник став неплатоспроможним. Унаслідок цього в потерпілої особи виникли або можуть виникати збитки. Потрібно зауважити, що суди в порядку позовного провадження «не цураються» встановити неплатоспроможність боржника і, вже користуючись цим фактом, задовольняють вимогу потерпілої сторони, вважаючи доведеною недобросовісну поведінку боржника.

Як приклад, можна навести постанову Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду від 23 жовтня 2024 року у справі № 601/2035/23.

Як убачається з матеріалів справи, боржник продав свій автомобіль у період виконання грошового зобов'язання за договором позики.

Верховний Суд вказав, що боржник, який відчужує майно (вчиняє інші дії, пов'язані зі зменшенням його платоспроможності) після виникнення в нього зобов'язання з повернення суми позики, діє очевидно недобросовісно та зловживає правами щодо кредитора (постанова Верховного Суду від 7 лютого 2024 року у справі № 753/11680/20).

Далі Верховний Суд зазначив, що відповідно до висновку Верховного Суду, який викладено в постановках від 14 січня 2020 року у справі № 489/5148/18, від 7 лютого 2024 року у справі № 753/11680/20, будь-який правочин, вчинений боржником у період настання у нього зобов'язання із погашення заборгованості перед кредитором, внаслідок якого боржник перестає бути платоспроможним, має ставитися під сумнів у частині його добросовісності [14].

Такі висновки Верховного Суду не можна назвати вдалимими. На жаль, вони викликають більше запитань, чим дають відповіді.

Що означає «вчиняє інші дії, пов'язані зі зменшенням його платоспроможності»? Або, скажімо, що означає «будь-який правочин, вчинений боржником у період настання у нього зобов'язання із погашення заборгованості перед кредитором, внаслідок якого боржник перестає бути платоспроможним, має ставитися під сумнів у частині його добросовісності»?

У нас більшість населення живе на заробітну плату. Коли люди її отримують, тоді вони платоспроможні. Протягом тижня кожна людина вчиняє дії або правочини, які направлені на зниження її платоспроможності: купляє продукти, предмети гігієни, сплачує за комунальні послуги тощо. Потім людина стає неплатоспроможною до наступної заробітної плати або авансу.

Взяти ту ж ситуацію із продажем автомобіля. Що, його не можна відчужувати в період наявності будь-якої заборгованості? Якщо людина має заборгованість за комунальні послуги, то продавати автомобіль заборонено? А якщо людині потрібні кошти на лікування або на продукти харчування? І взагалі може виникнути будь-яка життєва ситуація, коли просто терміново потрібні кошти.

Ми вже мовчимо, коли автомобіль може бути переданий у дар збройним силам.

Більше того, законом передбачено презумпцію добросовісної поведінки особи (ч. 5 ст. 12 ЦК України). Тобто в цих відносинах кредитор

потрібно доводити умисел боржника на те, що він не хоче виконувати свої грошові вимоги.

І всі ці дії боржника підлягають оцінці за відсутності відкритої щодо нього справи про неплатоспроможність!

І, врешті, виникають резонні запитання: а чи може суд у позовному провадженні встановлювати неплатоспроможність боржника; яка в такому випадку буде неплатоспроможність – стійка чи тимчасова?

На наш погляд, встановлення неплатоспроможності або її загрози у боржника – це **виключно прерогатива господарського суду, який розглядає справу про банкрутство (ст.ст. 1, 8, ч. 1 ст. 39, п. 11 ч. 1 ст. 90 КзПБ)**. Суд ні в цивільному, ні в адміністративному ні в господарському позовному провадженні не наділений правом встановлювати факт неплатоспроможності фізичної чи юридичної особи. Те ж саме можна сказати стосовно кримінального правопорушення. Тільки суд загальної юрисдикції виключно у кримінальному провадженні може визнати особу винною у вчиненні кримінального правопорушення.

А що ж ми бачимо на практиці? Кожний суд під час розгляду позову щодо визнання недійсним «франдаторного» (недобросовісного) правочину встановлює неплатоспроможність боржника. До того ж, поспішаємо зазначити, що тимчасова неплатоспроможність є нормальним явищем для будь-якої особи. Кожна людина час від часу перебуває у такому стані, інколи по декілька разів на день. А ось для того, щоби встановити стійку неплатоспроможність, потрібні цілий спеціальний судовий процес, регламентований законом, та відповідний суд, установлений законом.

У зазначеному аспекті суд, який, порушивши цей порядок, установив стійку неплатоспроможність боржника, не є судом, установленим законом. У зв'язку із цим ми маємо, на наш погляд, певні питання відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно права на справедливий суд.

До того ж виникає запитання: у чому полягає шкода кредиторам у разі неплатоспроможності боржника? Хіба неплатоспроможність автоматично означатиме неможливість виконання зобов'язання? Де ж тоді інше майно, інші доходи боржника? Відсутність у власності людини активу (рухомого чи нерухомого майна) не робить її автоматично неплатоспроможною. У неї ще є майнові права. Наприклад, заробітна плата.

Чому ж тоді в конкурсному процесі передбачають санаційно-реабілітаційні процедури для неплатоспроможних боржників?

Відповідь дуже проста. Шкода кредиторам може бути завдана у випадку **неоплатності** боржника. Тобто у випадку переваги пасиву над активом. Тому для того, щоб визнати правочин «франдаторним» (недобросовісним), суду необхідно встановити стан неоплатності боржника (який може існувати на момент вчинення такого правочину або виникати в його результаті). Однак, якщо встановлювати неплатоспроможність суд у позовному провадженні не має права, то встановити неоплатність він *a priori* не має змоги, тому що для цього потрібно провести попереднє засідання у справі про банкрутство, встановивши пасив, а потім перейти до стадії підсумкового засідання, де звірити його з активом (ст.ст. 45–47, 49 КзПБ). Інакше кажучи, суд у позовному провадженні банально позбавлений усього необхідного інструментарію.

Аналізуючи умови визнання недійсним «франдаторного» (недобросовісного) правочину, усі чомусь вважають недобросовісним лише боржника, а не потерпілу особу, яка заявила свою вимогу.

За своєю суттю подання такого роду позову означає, що має місце конкуренція грошових вимог між потерпілою особою та іншим кредитором. Тобто два кредитори (позивач та співвідповідач) конкурують між собою. Кожен із них вважає свої вимоги більш пріоритетними. У хід ідуть всі аргументи, у тому числі час вчинення спірного правочину та наявність у цей період у боржника невиконаних зобов'язань перед потерпілою особою. З іншого боку, законодавець не встановив для жодних грошових вимог пріоритету, який пов'язаний із часом їх виникнення. До речі, є, зокрема, пріоритет для вимог, забезпечених заставою.

Якщо кредитор вважає, що має місце неплатоспроможність боржника внаслідок його недобросовісної поведінки, то такий кредитор повинен ініціювати процедуру банкрутства, а не намагатися переслідувати боржника індивідуально з метою задовольнити виключно свої вимоги за рахунок предмета «франдаторного» (недобросовісного) правочину. На жаль, щодо фізичної особи кредитори позбавлені можливості ініціювати справу про неплатоспроможність.

Таким чином, у боржника настає той самий підозрілий період, коли він вже обтяжений боргами, вчиняє нерозумні дії, які будуть спростовуватися у процедурі банкрутства.

Діючи індивідуально, у період неплатоспроможності боржника, потерпілий кредитор вже починає втручатися у права інших кредиторів.

А. Лейзер влучно зазначив:

«II Creditor, imminente licet concursu, res debitoris sui vi vel clam occupare non debet.

III Si occupaverit, cogitur eas restituere, jus crediti tamen non amittit» [2, с. 607]

(«II Кредитор, коли конкурс стає неминучим, не має права захоплювати майно свого боржника силою або таємно.

III Якщо він це робить, він зобов'язаний повернути майно, але не втрачає права на борг»).

Тому, на наш погляд, дії потерпілої особи, хоча зовнішньо й мають характер справедливої боротьби за свої права, по суті є зловживанням цими правами. Це зловживання направлене на задоволення своїх грошових вимог перед вимогами усіх інших кредиторів. Потерпілий кредитор розуміє, що у процедурі банкрутства він не матиме пріоритету в часі виникнення зобов'язань. Його вимоги будуть такими, як у всіх, та погашатимуться в четверту чергу, якщо буде така можливість.

Ось чому потерпілий кредитор поводить себе егоїстично. Він не ініціює процедури банкрутства, а намагається в будь-який спосіб задовольнити свої вимоги за рахунок поверненого майна внаслідок недійсності «франдаторного» (недобросовісного) правочину.

Відомий в Україні науковець з питань банкрутства – суддя П. Пригуза – із цього приводу дуже слушно зазначив, що «... у позаконкурсному оспоренні відбувається таке собі примусове відновлення платоспроможності боржника для досягнення справедливості не для усіх кредиторів, а лише для кредитора / стягувача» [15].

І, на доважок, якщо суд у позовному провадженні визнає «франдаторний» (недобросовісний) правочин недійсним у зв'язку з нерозумною поведінкою боржника, яка призвела до його неплатоспроможності та неможливості виконання грошового зобов'язання перед потерпілою особою, то тут виникає дилема.

Приписи ч. 6 ст. 35 КзПБ зобов'язують боржника у разі виникнення неплатоспроможності звернутися в місячний строк до господарського суду із заявою про відкриття справи про власне банкрутство. За порушення цих приписів органи управління боржника несуть солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів.

Що повинен у цій ситуації зробити боржник: виконати грошове зобов'язання перед потерпі-

лим кредитором за рахунок поверненого майна за недійсним правочиним чи ініціювати власне банкрутство?

Відповідь очевидна. Боржник піде на власне банкрутство...

А тепер настав час розповісти, чим закінчилася наведена на початку історія з курфюрстом та дарувальником земельної ділянки. Розв'язка виявилася до банальності простою і, певно, очікуваною для сучасного юриста.

Дарувальник звернувся до суду, який скасував дарування [2, с. 582].

Все це наводить на думку, що необхідним є законодавче рішення щодо встановлення порядку розгляду судом справ, пов'язаних із недобросовісною чи нерозумною поведінкою осіб стосовно ухилення від виконання грошових зобов'язань. Існуюча сьогодні судова практика щодо розгляду справ з визнання недійсними «франдаторних» (недобросовісних) правочинів, на жаль, порушує права та інтереси осіб, у тому числі інвесторів, та має наслідком нестабільність цивільного обороту, що своєю чергою не сприятиме процесу євроінтеграції України.

Висновки

На підставі проведеного дослідження резюмуємо такі висновки.

1. Наголошено, що в основі «франдаторного правочину», яку виробила судова практика, лежить недобросовісна поведінка боржника, котрий за допомогою цього правочину позбується свого майна з метою невиконання повністю або частково грошового зобов'язання перед третьою особою.

2. Зауважено, що кваліфікуючі ознаки «франдаторного» (недобросовісного) правочину демонструють, що він нагадує форми судового захисту, які мали місце в конкурсному процесі Давнього Риму: *actio Pauliana*, *fraudatorium interdictum* та *actio in factum*. Такі «поворотні позови» були продуктом саме конкурсного процесу, який має на меті задоволення конкуруючих між собою грошових вимог кредиторів за рахунок майна боржника.

3. Аргументовано, що шахрайські дії боржника щодо виведення свого майна мають відбуватися в період, коли боржник був у стані неоплатності (перевищення боргів над активами), або ж ці дії призводять до появи такого стану у боржника.

4. Доводиться, що в основі «франдаторного» правочину лежить недобросовісна поведінка боржника, тобто, щоб визнати правочин «франдаторним», необхідно встановити вину боржника

у формі прямого умислу завдати шкоду кредиторам шляхом виведення майна із власного володіння. Інакше це може відіграти лише негативну роль у стабільності цивільного обороту.

5. Обґрунтовується, що, оскільки майно боржника є спільним, то кредитор, який заявив свої вимоги у справу про банкрутство, як член спільноти кредиторів має безпосередній стосунок до майна боржника. Тому не випадково закон наділяє його правом на оспорування правочинів або майнових дій боржника (ч. 1 ст. 42 КзПБ).

6. Аргументовано, що кредитори в конкурсному провадженні щодо конкурсної маси виступають від імені боржника та фактично представляють його інтереси, причому обсяг майнових вимог збігається з обсягом майнових прав боржника.

7. Доводиться, що право третьої особи на оспорування «фraudаторного» (недобросовісного) правочину повинно бути чітко регламентовано в законі. У протилежному випадку кожен кредитор боржника може оспарювати будь-який його правочин незалежно від дати вчинення.

8. Доводиться, що встановлення неплатоспроможності або її загрози у боржника – це виключно прерогатива господарського суду, який розглядає справу про банкрутство (ст.ст. 1, 8, ч. 1 ст. 39, п. 11 ч. 1 ст. 90 КзПБ). Суд ні в цивільному, ні в адміністративному, ні в господарському позовному провадженні не наділений правом установлювати факт неплатоспроможності фізичної чи юридичної особи.

9. Зауважується, що подання позову про визнання недійсним «фraudаторного» (недобросовісного) правочину означає, що має місце конкуренція грошових вимог між потерпілою особою та іншим кредитором. Тобто два кредитори (позивач та співвідповідач) конкурують між собою. Кожен із них вважає свої вимоги більш пріоритетними.

10. Аргументовано, що якщо кредитор вважає, що має місце неплатоспроможність боржника внаслідок його недобросовісної поведінки, то такий кредитор повинен ініціювати процедуру банкрутства, а не намагатися переслідувати боржника індивідуально з метою задовольнити виключно свої вимоги за рахунок предмета «фraudаторного» (недобросовісного) правочину. У період неплатоспроможності боржника потерпілий кредитор уже починає втручатися у права інших кредиторів.

11. Звернено увагу на те, що якщо суд у позовному провадженні визнає «фraudаторний» (недобросовісний) правочин недійсним,

який призвів до неплатоспроможності боржника та неможливості виконання грошового зобов'язання перед потерпілою особою, то боржник у силу приписів ч. 6 ст. 35 КзПБ повинен ініціювати власне банкрутство.

12. Пропонується внести зміни до законодавства та встановити порядок розгляду судом справ, пов'язаних із недобросовісною чи нерозумною поведінкою осіб стосовно ухилення від виконання грошових зобов'язань.

Список використаної літератури:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
2. Leyseri A. Meditationes ad Pandectas quibus praecipua juris capita ex antiquitate explicantur cum juribus recentioribus conferuntur atque variis celeberrimum collegiorum responsis et rebus judicatis illustrantur. Volumen VII. Meisnerum, 1744. С. 1043.
3. Крат В. Загальна характеристика недійсності договору. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 4 (94), серпень. С. 91–98. URL: <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/Krat.pdf>
4. Поляков Б.М. Зловживання боржником своїми правами в процедурі неплатоспроможності фізичних осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 430–435. URL: http://lsej.org.ua/2_2025/104.pdf
5. Грабован Л. Fraudatorні правочини у справах про банкрутство. *Судова юридична газета*. 2025. 7 березня. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/325086-fraudatornye-sdelki-v-delakh-o-bankrotstve>
6. Поляков Р.Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2023. 472 с.
7. Insolvency Act 1986. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents>
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 березня 2025 р. у справі № 753/12145/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126328395>
9. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 2 червня 2021 р. у справі № 904/7905/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97806436>
10. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
11. Поляков Р.Б. Принцип всеспільності як основоположний (базисний) принцип відносин бан-

- крутства (неплатоспроможності). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 202–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/47>
12. Brunnemann J. De processu concursus creditorum. Schrey & Hartmanus, 1707. С. 207.
13. Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/
14. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду від 23 жовтня 2024 р. у справі № 601/2035/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122578499>
15. Пригуза П. Фраудаторність узаконено: проблеми практики. *Судова юридична газета*. 2025. 3 березня. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/324443-fraudatornost-uzakonena-problemy-praktiki>

Poliakov B. M., Poliakov R. B. Fraudulent transaction: debunking myths

Quite recently, judicial practice has developed a new category of invalid transactions known as “fraudulent transactions,” which share a common foundation with the institution of declaring transactions invalid and challenging property actions performed to the detriment of a debtor or creditors, as provided in Article 42 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures. The application of a new category of invalid transactions causes certain difficulties in understanding them.

The purpose of the article is to identify the essence, features, and basis of fraudulent transactions as a category developed by judicial practice, and to justify the need to amend the legislation regarding this issue.

The article emphasizes that the basis of the “fraudulent transaction”, which has been developed by judicial practice, is the dishonest behaviour of the debtor, who, through this transaction, disposes of his property in order to fully or partially fulfill a monetary obligation to a third party.

It has been noted that the qualifying features of a “fraudulent” (mala fide) transaction show that it resembles the forms of judicial protection that existed in the insolvency proceedings of Ancient Rome: actio Pauliana, fraudatorium interdictum, and actio in factum. Such “reversal actions” were a product of the competitive process itself, which aimed to satisfy competing monetary claims of creditors at the expense of the debtor’s assets.

It is argued that the fraudulent actions of the debtor in relation to the withdrawal of his property must occur during the period when the debtor was in a state of overindebitness (excess of debts over assets), or such actions lead to the appearance of this state in the debtor. The basis of a “fraudulent” transaction is the dishonest behaviour of the debtor; that is, in order to recognize the transaction as fraudulent, it is necessary to establish the guilt of the debtor in the form of direct intent to harm creditors by withdrawing property from his own possession. Otherwise, this can only play a negative role in the stability of civil turnover.

It is argued that, since the debtor’s property is common, the creditor who has declared his claims in the bankruptcy case, as a member of the community of creditors, has a direct relationship to the debtor’s property. It is no coincidence that the law grants such a creditor the right to challenge the debtor’s transactions or property actions (Part 1 of Article 42 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures). Creditors in competitive proceedings with respect to the competitive estate act on behalf of the debtor and actually represent his interests, and the scope of property claims coincides with the scope of the debtor’s property rights.

It is argued that the right of a third party to challenge a “fraudulent” (mala fide) transaction must be clearly regulated by law. Otherwise, every creditor of the debtor can challenge any of his transactions regardless of the date of their commission.

It is argued that establishing the payment inability of a debtor, or its threat, is the prerogative exclusively of the commercial court considering the bankruptcy case (Articles 1, 8, Part 1 of Article 39, Clause 11, Part 1 of Article 90 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures). The court is not entitled to establish the fact of payment inability of an individual or legal entity in either civil, administrative, or commercial proceedings.

It has been noted that filing a lawsuit to declare a “fraudulent” (unfair) transaction invalid means that there is competition of monetary claims between the injured party and another creditor. That is, two creditors (plaintiff and co-defendant) are competing with each other. Each of them considers their claims to have more priority.

It is argued that if a creditor believes that the debtor has a payment inability as a result of his unscrupulous behavior, then such a creditor should initiate bankruptcy proceedings, and not to try to pursue the debtor individually in order to satisfy exclusively his own claims at the expense of the subject of the “fraudulent” (unscrupulous) transaction. During the period of the debtor’s payment inability, the aggrieved creditor already begins to interfere with the rights of other creditors.

Attention is drawn to the fact that if the court in the claim proceedings declares a “fraudulent” (mala fide) transaction invalid, which led to the payment inability of the debtor and the impossibility of fulfilling the monetary obligation to the injured person, then the debtor, pursuant to the provisions of Part 6 of Article 34 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, must initiate his own bankruptcy.

To eliminate problems associated with the use of a “fraudulent” (mala fide) transaction, it is proposed to amend the legislation and establish a procedure for court consideration of cases related to unfair or unreasonable behaviour of individuals in evading payment of monetary obligations.

Key-words: *debtor, bankruptcy, claim, monetary obligation, euro integration, competitive process, creditor, property, mala fide behaviour, payment inability.*